

Стопански
факултет

Социално- икономически анализи

Книга 1/2015 (7)

Горан Ангелов

ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОБЛЕМИ И ИКОНОМИЧЕСКАТА СИГУРНОСТ

DEMOGRAPHY PROBLEMS AND ECONOMIC SECURITY

Abstract: For a long time the population of Bulgaria decreased because of the decline in birth rates, increasing mortality, economic migration and others. This can lead serious problems for the country economic security.

Key words: Demographic crisis, catastrophe, economic security

Въведение

Проблемът с демографската криза не е от вчера и е коментиран много както от социолозите, така и от политиците и икономистите. В настоящото изследване ще се опита да направим връзка между демографската криза и икономическата сигурност. За целта ще разгледаме динамиката на броя на населението за периода 2002 – 2014 година и ще направим съпоставка с динамиката на БВП, потреблението на хляб и тестени изделия, търговското салдо, броя на работната сила с висше образование (в хил. души), брой предприятия, реализирали иновативни продукти на пазара от общия брой предприятия.

На пръв поглед между тези параметри няма връзка. Всеки от тях зависи от много показатели и не може точно да се определи дали повишаването или намаляването му се дължи само и единствено на демографската криза. Никой икономист обаче не отрича нейното влияние.

Накратко за понятието „икономическа сигурност”

Няма еднозначно определение на икономическата сигурност. Според Слатински икономическата сигурност е достъп до ресурси, финанси и пазари, необходими за поддържане на приемливи нива на благосъстояние и икономическа мощ на държавата¹.

Според Ночева² „икономическата сигурност може да бъде определена като устойчивост на националната икономическа система към ендегенните или екзогенните шокове с икономически или политикономически произход, проявяващ се в нейната способност да неутрализира източниците на заплахи и да минимализира щетите, нанесени вследствие на реални въздействия от икономически характер.”

Според Вечканов³ икономическата безопасност е икономическа категория, характеризираща такова състояние на икономиката, при което се осигурява устойчив икономически ръст, оптимално удовлетворяване на обществените потребности, рационално управление, защита на икономическите интереси на национално и международно ниво.”

Според него индикаторите за икономическа безопасност са⁴:

¹ Слатински, Н. Измерения на сигурността. С.: Парадигма, 2000.

² Ночева, М. Икономически аспекти на сигурността и конкурентоспособността в условия на криза. С.: ВТУ „Т. Каблешков”, 2011, с. 8.

³ Вечканов, Г. Экономическая безопасность. М.: Питер, 2008, с. 45.

⁴ Пак там, с. 47 – 48.

- ръстът на brutния вътрешен продукт (БВП);
- равнището и качеството на живота на населението;
- темпът на инфлацията;
- процентът на безработицата;
- структурата на икономиката;
- държавният дълг;
- имущественото разслоение на обществото;
- криминализацията на икономиката и обществото;
- техническото състояние на производството;
- конкурентоспособността;
- зависимостта от вноса на суровини, енергия и продукция;
- сенчестата икономика;
- състоянието на валутния резерв и др.

С други думи икономическата сигурност е такова състояние на икономиката на дадена държава, което гарантира стабилност на производството, растеж на благосъстоянието на населението, устойчивост на развитието и оносително висок икономически суверенитет.

Параметри на демографската катастрофа

Според Стефанов⁵ „Понятието „криза“ при т.нар. „комплексни (сложни) системи се тълкува като нестабилна, опасна ситуация, сигнализираща, предупреждаваща за предстоящ провал. Т. е. кризата, съдържаща в себе си опасността от разрушаване или разпад на системата. Но, от друга страна, кризата носи и предизвикателството на възможността за обновяване, чрез което да се преодолее кризата и да се насочи системата към устойчиво развитие, респективно функциониране. Катастрофата притежава съвсем друго съдържание и характеристики. Това е вече осъществил се провал, нещастие, което в своята първа фаза води до определена дисфункционалност на системата. И ако тази дисфункционалност не се преодолее или не се спре нейното движение в негативна посока, се стига неминуемо до следващата фаза – фазата на разпад и окончателно унищожаване и изчезване на системата.”

В същата статия Стефанов посочва количествените и качествените параметри на демографската криза в България⁶:

- Темп на загуба на човешки потенциал – България е на първо място в света по този показател. Всяка година от лицето на страната „изчезва” един средно голям град, т.е. умират около 80 000 българи, без да се раждат нови.

- Обезлюдяване на цели райони от територията – отново сме в челото на световните класации и по този показател.

- Средна продължителност на живота – през 2012 година в България тя е била под средната за Европейския съюз (ЕС) (69 години в България при 75,8 години в ЕС).

- Застаряване на населението – поради миграционни процеси делът на населението над 65 години в България е 19% (за сравнение средно в света този процент е 8). В същото време е по-нисък процентът на хората под 15 г., т.е. потенциалната работна сила (13% при средно в света 26 %). През последните три години над един милион души в трудоспособна възраст са емигрирали, за да търсят работа и по-добър живот⁷.

- Заболеваемост и ранна смъртност на населението – България е на четвърто място сред 30 европейски държави по общата ранна смъртност за мъжете и жените на възраст от 45 – 74 години.

- Етнически измерения.

- Образователно-квалификационни измерения – качеството на образование в страната непрекъснато спада. Квалифицираната работна сила предпочита да мигрира в търсене на по-високо заплащане за труда си. Икономиката на България губи висококвалифицирани мениджъри и изпълнителски кадри.

⁵ Стефанов, Н. Демографска катастрофа на България и националната сигурност, <http://securitymagazine.com/demografski-katastrofa-na-ba-lgariya-natsionalnata-sigurnost/>

⁶ Пак там, <http://securitymagazine.com/demografski-katastrofa-na-ba-lgariya-natsionalnata-sigurnost/>

Всички тези факти дават основание на Стефанов да стигне до извода, че в България е налице не демографска криза, а демографска катастрофа.

Демографска катастрофа и икономическа сигурност

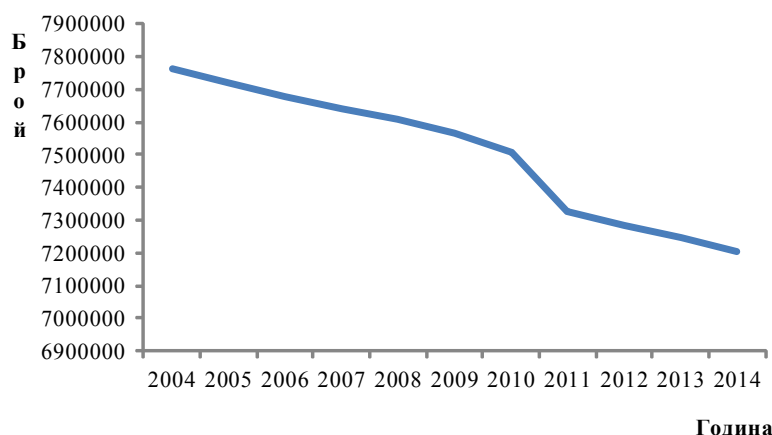
Намаляването и застаряването на населението води до недостиг на трудови ресурси, а от там и до спад в производството. Освен това застаряването на населението води до повишаване на разходите за медицински и социални помощи.

Емиграцията също предизвиква недостиг на трудови ресурси и то на квалифицирани такива, което е още по-страшно. „Изтичането на мозъци” се отразява на доброто управление на предприятията; липса на развойна дейност във фирмите; липса на квалифицирани мениджъри от второ ниво и т. н. Всичко това се отразява на производството – спада качеството, намалява производителността на труда.

Демографската криза води до спад на потреблението. След като няма потребление, производството също спада, а това се отразява на стабилността на бизнеса. Бедността, която е една от причините за емиграцията, също влияе на покупателната способност на населението и върху потреблението.

За да проверим влиянието на демографската криза (катастрофа) върху икономическата сигурност, ще направим съпоставка между динамиката на населението, динамиката на БВП, динамиката на потреблението на хляб и тестени изделия, както и разходите за социална защита (обезщетения за болест, инвалидност, пенсии...). Отново правим уговорката, че върху тези показатели оказват влияние и други фактори, т.е. не е възможно да се докаже, че само и единствено демографската динамика предопределя тяхното изменение в една или друга посока. Правят впечатление обаче някои факти, които не могат да бъдат пренебрегвани, т.е. едва ли са само съвпадение.

На фигура 1 е отразена динамиката на населението за периода 2004 – 2014 година.

Фигура 1. Динамиката на населението за периода 2004 – 2014 година (по данни на НСИ)

Забелязва се трайна тенденция на намаляване на броя на населението, което говори за демографска криза, а проф. д-р Нако Стефанов⁸⁾ дори го класифицират като демографска катастрофа, както вече стана дума. Според него причините за демографската криза са ⁹⁾:

- преки – ниската раждаемост, високата смъртност, емиграцията;
- непреки – застаряване, бедност, безработица, социално неравенство и други;
- глобални – неолибералната социално-икономическа и политическа система, която създава непреките причини, водещи от своя страна до преките такива.

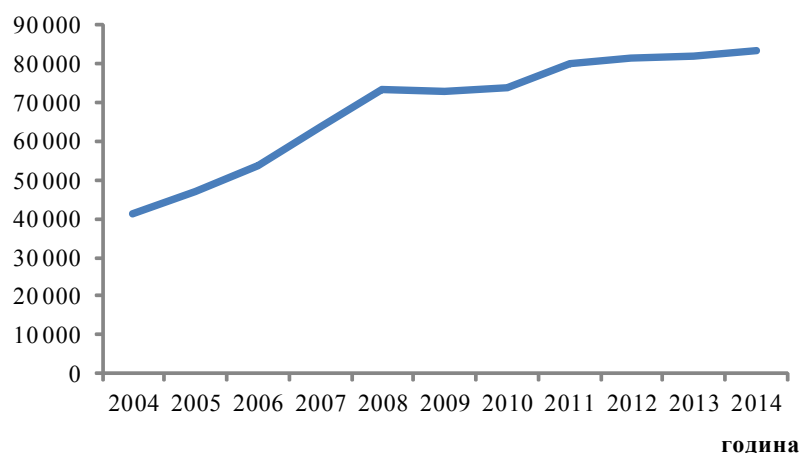
⁷ http://bulgarian.ruvr.ru/2012_11_12/94299216/

⁸ Стефанов, Н. Демографска катастрофа на България и националната сигурност, <http://securitymagasine.com/demografski-katastrofa-na-ba-igariya-natsionalnata-sigurnost/>

⁹ Пак там, <http://securitymagasine.com/demografski-katastrofa-na-ba-igariya-natsionalnata-sigurnost/>

В статията си Стефанов свързва демографската катастрофа с икономическата сигурност. Според него икономическата сигурност е свързана с устойчивото развитие на народното стопанство, т.е. системата на възпроизводство на материалния живот на съответното национално общество. За това може да се твърди, че намаляването на броя на населението на България влияе негативно на някои икономически показатели.

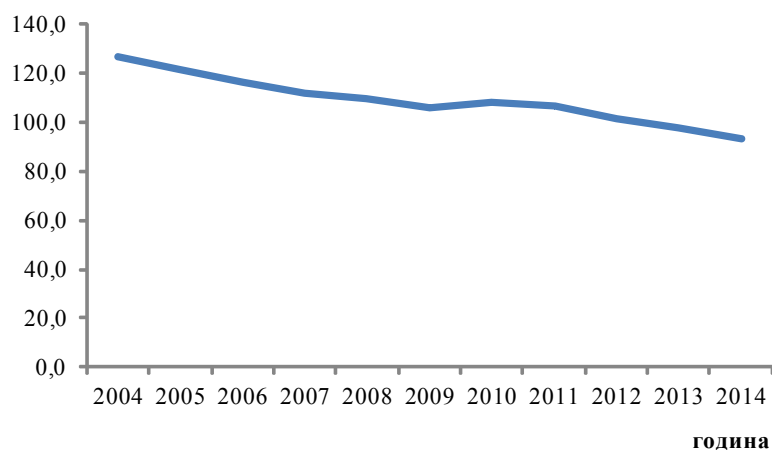
На фигура № 2 е отразена динамиката на БВП за периода 2004 – 2014 година, изчислен по производствения метод.

Фигура 2. Динамика на БВП за периода 2000 – 2014 година (по данни на НСИ)

Сравняването на двете графики показва, че в периода 2008 – 2012 година (в периода на икономическата криза) се забелязва по-рязък спад на броя на населението и същевременно спад, а след това забавяне на темпа на нарастване на БВП.

Фигура № 3 илюстрира динамиката на потреблението на хляб и тестени изделия за периода 2004 – 2014 година.

Фигура 3. Динамика на потреблението на хляб и тестени изделия за периода 2004 – 2014 година (по данни на НСИ)

Тук зависимостта на потреблението от броя на населението е пряка, макар намаляването на потреблението да не е с такива големи темпове, както намаляването на броя на населението. Ако се изследва и потреблението на други хранителни стоки и стоки за бита, може би ще се открие подобна тенденция и при тях. Върху този показател влияние оказва също така обедняването на населението. Показателен е фактът, че най-високо е било потреблението само на хляб „Добруджа“ през 2004 год. (91,445 кг.) при цена 0,77 лв. за килограм. До 2014 година потреблението е спаднало 1,44 пъти (до 63,4 кг.), а цената се е повишила едва 0,6 пъти (до 1,28 лв. за килограм). Това означава, че не само повишаването на цената е довело до спад в потреблението.

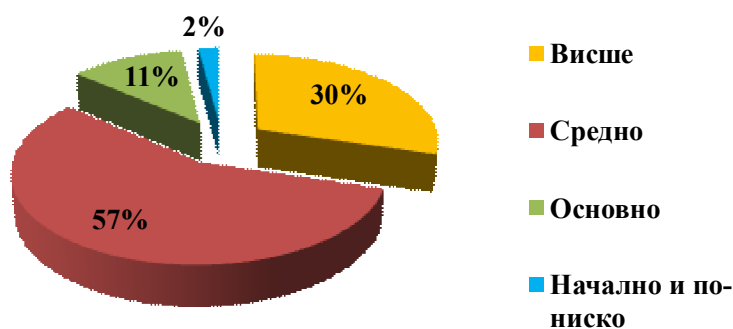
Икономиката на XXI век е икономика, основана на знанието. Поради това основен фактор за бъдещото развитие на световното стопанство е човешкият капитал – количеството и съставът на работната сила, равномерното ѝ разпределение по региони, работоспособността ѝ, която е свързана със здравния ѝ статус и мотивацията.

Конкурентоспособността е способност на фирми от една страна да се конкурират свободно на международните пазари с фирми от други страни. Според проведени изследвания сред факторите, отразяващи се неблагоприятно върху конкурентоспособността, са „изтичането на мозъци”, недостатъчната квалификация на персонала, сивата икономика и др.¹⁰.

Не може да се твърди еднозначно, че намаляването на конкурентоспособността се дължи само и единствено на демографската криза. Намаляването на броя на населението (и то предимно на броя на хората с по-високо образование и професионална квалификация) обаче се отразява на качеството на работната сила, а оттам и на качеството на произвежданата продукция. Това може да я направи неконкурентоспособна и нежелана на международните пазари, последвано от намаляване на износа и увеличаване на зависимостта на икономиката от вноса на суровини и продукция от други държави. Ако проследим динамиката на търговското салдо за периода 2006 – 2014 година, ще видим, че най-голям е спадът в периода 2006 – 2008 година. Точно в този период се забелязва също и голям спад в броя на населението. Въпреки тенденцията към подобряване, търговското салдо си остава отрицателно.

Емигрантите като работна сила не създават БВП за страната, а като част от човешкия капитал са загуба на национално богатство¹¹.

Доказателство за твърдението, че „изтичането на мозъци” води до намаляване на качеството на работната сила е сравнението на изменението на броя на хората с висше образование за разглеждания период и сравняването му с динамиката на демографските процеси. Най-голям спад в броя на работната сила с висше образование се наблюдава през периода 2008 – 2010 година. От една страна, това се дължи на намаляване на броя на младите хора, продължили образованието си в страната (т.е. на т.нар. „изтичане на мозъци”). От друга страна се дължи на обедняване на населението, при което за младите хора без доходи е непосилно заплащането на таксите за продължаване на образованието. След това започва повишаване на процента на работната сила с висше образование. За 2008 година той е 25%. Със средно образование по това време е 59% от работната сила, с основно – 14% и с начално и по-ниско – 2%. Данните за 2014 година са отразени на фигура 4.

Фигура 4. Процентно разпределение на работната сила по степен на образование за 2014 година (по данни на НСИ)

Броят на работната сила с висше образование расте средно с 1% на година за сметка на работната сила със средно образование. Твърдо 2% остава нискоквалифицираната работна сила с начално и по-ниско образование. Нарастването на висшестите се дължи предимно на увеличаването

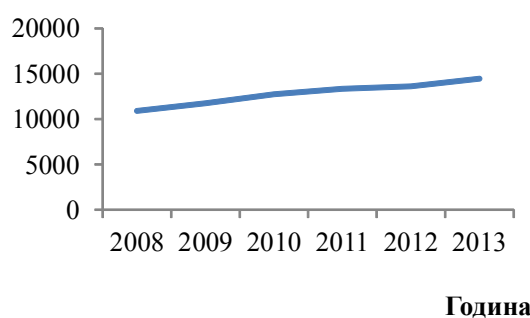
¹⁰ Владимирова, К. Човешкият потенциал за икономически растеж и конкурентоспособност на българската икономика. Икономически и социални измерения. Годишник на УНСС. С., 2007.

¹¹ Ночева, М. Икономически аспекти на сигурността и конкурентоспособността в условия на криза. С.: ВТУ „Т. Каблешков”, 2011.

на броя на висшите учебни заведения и на приема в тях, т.е. то е „механично”, а не „качествено” нарастване. Това „механично” нарастване се отразява на въвеждането на иновации в предприятията, като особено силно влияе върху гръбнака на икономиката – малките и средни предприятия, които (обикновено) се намират в по-малки населени места. В малките градове и особено в селата все повече се усеща липсата на квалифицирана работна сила. Това дава основание на Казаков¹² да направи следния извод: „Изтичането на човешки капитал от гледна точка на националните критерии е повече негативно, отколкото положително, то се отразява на активната работна сила и на заетостта.”

Липсата на квалифицирана и мотивирана работна сила води до спад в иновациите. Делът на иновативните предприятия от общия брой предприятия е бил най-висок през 2006 година и оттогава се забелязва трайна тенденция на спад. „Изтичането на мозъци” (икономическата миграция на хора с висше образование) води до намаляване иновативния капацитет на предприятията – емигрират предимно хората, които могат да извършват изследователска и развойна дейност, тъй като трудът им в България е по-ниско заплатен.

На фигура 6 е отразена динамиката на разходите за социална защита за периода 2008 – 2014 година.

Фигура 5. Динамика на разходите за социална защита за периода 2008 – 2014 година (по данни на НСИ)

Забелязва се тенденцията за нарастване на тези разходи. Това се дължи на застаряването на населението и влошаване на жизнения му стандарт. Увеличават се разходите за пенсии и здравни обезщетения.

Стареенето на населението оказва влияние на пазара на труда и неговото ефективно функциониране, намалява количеството и качеството на труда и неговата цена, на качеството и производителността на труда, на професионални компетенции и адаптивност към стабилност на осигурителната система. На следващо място значимо е негативното влияние на стареенето върху бюджета и приходите от икономическата активност на населението и неговата сигурност¹³.

Застаряването на работната сила води до влошаване на конкурентоспособността ѝ, на качеството ѝ. Пенсионерите започват „да тежат” на осигурителната система. Работещите стават все по-болни и голяма част дори се инвалидизират. Всичко това води до понижаване на благосъстоянието на населението, а оттам и до влошаване на икономическата сигурност.

Заклучение

Според едно изследване на рисковете за националната сигурност на България¹⁴ населението на България е в процес на отрицателен естествен и механичен прираст: то намалява, застарява, емигрира. През 2020 година работната сила в България ще е рязко намалела и с ниско образование. Ще липсват квалифицирани специалисти в сфери като здравеопазване и образование. Очакват се още:

¹² Казаков, А. Човешкият капитал. С.: УНСС, 2010.

¹³ Ночева, М. Икономически аспекти на сигурността и конкурентоспособността в условия на криза. С.: ВТУ „Т. Каблешков”, 2011, с. 25.

¹⁴ Попов, С., Г. Ганев, Ю. Попов, А. Стамболова, П. Кабакчиева, В. Гарнизов. Национална сигурност на България: рискове до 2020 – 2050 година. С.: Фондация „Риск монитор”, 2013.

➤ Икономически дисбаланси – застаряващото население ще оказва все по-силен натиск върху пенсионната система и бюджета.

➤ Социални дисбаланси – застаряващото население ще доведе до нарастване на бедността и маргинализацията (възрастните ще са мнозинството на новите бедни).

➤ Регионални дисбаланси – процесите на застаряване са най-силни в най-слабите райони.

➤ Дисбаланси в здравните грижи – възрастното население е най-голям потребител на здравни услуги при най-малка възвращаемост на средствата.

➤ Етнически дисбаланси.

Въздействието на демографската криза върху икономическата сигурност е пряко и не бива да се пренебрегва. Ако бизнесът загуби потребителите си, ако загуби и качествените си мениджъри, служители и работници, ще фалира. Фалитите от своя страна ще пратят на трудовата борса както неквалифицирана, така и квалифицирана работна ръка. Една част от хората ще емигрират, увеличавайки допълнително демографската криза. Друга част ще останат да тежат на задъхващата се социална система. Тъй като все по-малко работещи ще издържат все повече социално слаби, ще се увеличат вноските на бизнеса за социално осигуряване. Това ще задълбочи икономическата несигурност. Получава се една спирала надолу, от която, на пръв поглед, излизане няма.

Обезпечаването на икономическата сигурност представлява целенасочена и постоянно осъществявана дейност на всички субекти на икономическата сигурност за защита на жизнено важните интереси на държавата, за запазване и развитие на процесите на икономически растеж. За да се редуцират демографските рискове, е необходимо:

➤ Да се разработят лостове и механизми за повишаване на раждаемостта.

➤ Подобряване на условията за живот на хората в застрашените от обезлюдяване региони.

➤ Подобряване на здравните и социалните грижи, както и механизми за по-пълноценна рехабилитация на работната сила.

➤ Облекчаване на процедурите за получаване на българско гражданство на имигранти и бежанци с висок образователен статус.

➤ Повишаване на качеството на средното и висше образование чрез реструктуриране на мрежата от училища и висши учебни заведения. Привличане на чужди инвестиции с цел разкриване на нови работни места. Това ще мотивира младите хора да останат да се обучават и работят в България.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Вечканов, Г.** Икономическа безопасност. М.: Питер, 2008.
1. **Vechkanov, G.** Konomicheskaya bezopasnosty. M.: Piter, 2008.
2. **Владимирова, К.** Човешкият потенциал за икономически растеж и конкурентоспособност на българската икономика. Икономически и социални измерения. Годишник на УНСС. С., 2007.
2. **Vladimirova, K.** Choveshkiyat potentsial za ikonomicheski rastezh i konkurentosposobnost na balgarskata ikonomika. Ikonomicheski i sotsialni izmereniya. Godishnik na UNSS. S., 2007.
3. **Казакъв, А.** Човешкият капитал. С.: УНСС, 2010.
3. **Kazakov, A.** Choveshkiyat kapital. S.: UNSS, 2010.
4. **Ночева, М.** Икономически аспекти на сигурността и конкурентоспособността в условия на криза. С.: ВТУ „Т. Каблешков”, 2011.
4. **Nocheva, M.** Ikonomicheski aspekti na sigurnostta i konkurentosposobnostta v usloviya na kriza. S.: VTU „T. Kableshkov”, 2011.
5. **Попов, С., Г. Ганев, Ю. Попов, А. Стамболова, П. Кабакчиева, В. Гарнизов.** Национална сигурност на България: рискове до 2020 – 2050 година. С.: Фондация „Риск монитор”, 2013.
5. **Popov, S., G. Ganev, Yu. Popov, A. Stambolova, P. Kabakchieva, V. Garnizov.** Natsionalna sigurnost na Balgariya: riskove do 2020 – 2050 godina. S.: Fondatsiya „Risk monitor”, 2013.
6. **Слатински, Н.** Измерения на сигурността. С.: Парадигма, 2000.
6. **Slatinski, N.** Izmereniya na sigurnostta. S.: Paradigma, 2000.
7. **Стефанов, Н.** Демографска катастрофа на България и националната сигурност, <http://securitymagasine.com/demografski-katastrofa-na-balgariya-natsionalnata-sigurnost>
7. **Stefanov, N.** Demografaska katastrofa na Balgariya i natsionalnata sigurnost, <http://securitymagasine.com/demografski-katastrofa-na-balgariya-natsionalnata-sigurnost>
8. www.nsi.bg
9. http://bulgarian.ruvr.ru/2012_11_12/94299216/